

УДК 34 : 165.242.1

С. О. ГЛАДКИЙ

Сергій Олександрович Гладкий, доктор юридичних наук, доцент, професор ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

СКЛАД ПРАВОСВІДОМОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОГО САМОПІЗНАННЯ

Низький рівень правової культури українського суспільства та гостра потреба в швидкій позитивній трансформації правосвідомості українців, що є необхідною умовою модернізації країни на основі європейських цінностей, актуалізує проблематику правового самопізнання: патріотично налаштовані громадяни України повинні взяти на себе відповідальність насамперед за власну суб'єктивну реальність. В умовах інформаційних війн остання перетворюється на об'єкт маніпулятивного впливу і тому заслуговує дуже уважного ставлення.

У царині теоретичної юриспруденції увагу до феномена правосвідомості виявило широке коло вчених, серед яких – відомі українські дослідники О. Атоян, Ю. Калиновський, С. Максимов, М. Цимбалюк та інші. Проте в контексті самопізнання проблематика правосвідомості науковцями досі ґрунтовно не розроблялася. Метою статті є розгляд представлених у науковій літературі підходів до вивчення архітекtonіки правосвідомості під кутом зору практичних завдань правового самопізнання.

Правове самопізнання як пізнання людиною себе у світі права та світу права у собі може відбуватися як у побутовій сфері життя, так і на науковому рівні. В останньому випадку воно потребує теоретичного обґрунтування, методології і методики. Теоретичні положення щодо складу (структури) правосвідомості слугують виробленню методологічних засобів такого пізнання – вони утворюють свого роду «мапу», яка допомагає досліднику зорієнтуватися у внутрішній реальності. Можна припустити, що згадані положення водночас «форматують» цю реальність (принаймні, верхні її шари).

Структуру правосвідомості в юридичній літературі трактують як усталений і стійкий взаємозв'язок між її елементами, який визначає специфіку її формування, розвитку і трансформації у тих чи інших конкретних соціально-політичних і культурно-історичних обставинах¹.

Український дослідник Д. Андреев виділяє два рівні правосвідомості: стихійний («суспільні підсвідомість і психологія, тобто ті цінності, правові погляди, повсякденні уявлення, норми, які помітно впливають на правове життя») та усвідомлений («містить у собі єдність знань та самосвідомості, рефлексії, яка базується на науці та ідеології»)². Такий підхід видається не зовсім виправданим з декількох причин, насамперед у термінологічному аспекті. Так, усвідомлення стихійних проявів власної правосвідомості до певної міри можливе; самосвідомість значною мірою коріниться у несвідомому, ґрунтується на психічних установках.

Л. Мамут виокремлює такі два рівні правосвідомості: первинний (або повсякденна, практична правосвідомість) і вторинний (теоретична правосвідомість)³. Хоча зрозуміло, що повсякденна і теоретична правосвідомість є явищами, які взаємно пронизують і доповнюють одне одного, з психолого-практичного погляду такий поділ становить інтерес, адже в процесі самопізнання постійно відбувається перехід від емпіричної до теоретичної установки свідомості.

Значно складнішим для практичного застосування є підхід, який пропонує В. Бачинін. Учений виділяє у структурі правосвідомості «передрозсудковий», «розсудковий» та «розумний» рівні «раціональності ставлення до регуляції людського буття». Так, «передрозсудку» відповідає сфера соціонормативної регуляції вітальних, природно-тілесних проявів людського існування; «розсудку» – сфера практично-духовної діяльності людини в локальних соціальних сферах, підпорядкованих конкретним імперативам етнічного, національного, етатистського, політичного, ідеологічного, морального та позитивно-правового характеру; «розуму» – сфера буття особистості як суб'єкта загальнолюдської культури, що перебуває у соціокультурному універсумі, усвідомлює себе як «громадянин світу та носій родової сутності, вибудовує лінію своєї соціальної поведінки згідно із всезагальними моральними нормами та імперативами природного права»⁴. М. Цимбалюк з приводу наведеної схеми небезпідставно пропонує «розвести» методологічні та предметні основи класифікації форм і рівнів правосвідомості, щоб уникнути колізій таких основ: за логіко-методологічними підставами виділяти в

правосвідомості розсудковий та розумний рівні, а за предметними – природно-регулятивний (пов'язаний з унормуванням ставлення людини до власної природної основи та до навколишнього природного середовища) і суспільно-регулятивний (пов'язаний з нормативною регуляцією суспільного буття в усіх його формах прояву – від міжособистісних та обмежено-групових стосунків до загальнолюдських норм буття культурного універсуму) рівні⁵. Такий підхід утворює чіткіші орієнтири для саморефлексії.

Отже, правосвідомість постає в науковій літературі як багатоаспектне, багатомірне явище, яке має складну рівневу структуру. Кожен рівень правосвідомості характеризується специфічним поєднанням і функціональним проявом низки компонентів та їх елементів.

Більшість дослідників вважає, що до компонентів правосвідомості належать знання права, ставлення до права та поведінкові настанови. У науковій літературі представлено декілька варіантів цього підходу. Зокрема, Ю. Калиновський називає такі компоненти правосвідомості: раціональний (погляди, уявлення, ідеї про право); психологічний (почуття, емоції, що спричинені правом і виражають певне ставлення до чинного або бажаного права); поведінковий (настанова на певну поведінку у правовій сфері, готовність діяти певним чином – відповідно або проти права)⁶. О. Скакун виокремлює в структурі правосвідомості правову ідеологію, правову психологію та правову поведінку⁷.

Досліджуючи стан вирішення питання щодо класифікації форм та рівнів правосвідомості, М. Цимбалюк піддає критиці поширені логіко-філософські некоректності в плані добору адекватних підстав та дотримання формально-очевидних правил поділу. Логічно-коректна класифікація, з його погляду, передбачає «горизонтальний» поділ правосвідомості (за критерієм офіційності чи неофіційності нормативних підвалин її організації та наявності чи відсутності фахової компетенції застосування останніх) з розрізненням інституційної та неінституційної її форм, а також «вертикальний» поділ – з виокремленням буденного й теоретичного її рівнів (за мірою систематизації, узагальненості та наукової обґрунтованості). У свою чергу, в рамках кожної форми правосвідомості, взятої на будь-якому з її рівнів, вчений вирізняє низку компонентів (правові знання, оцінки, ідеали, установки)⁸.

Залежно від підходу до дослідження структури правосвідомості науковці зосереджуються на тому чи іншому її компоненті. Одні автори наголошують на когнітивній та оціночній її сторонах і розглядають вольовий компонент як похідний. З погляду інших на роль центрального заслуговує саме останній. Попри те, що в межах науково-теоретичної свідомості вказані компоненти правосвідомості сприймаються як до певної міри автономні психічні утворення, цілком очевидно, що функціонально вони мають сенс лише в контексті правосвідомості як системного цілого. Відповідно, аналітичний аспект дослідження структури правосвідомості має бути доповнений синтетичним.

Найпоширенішим підходом до об'єднання компонентів правосвідомості в комплекси («шари») є її поділ на правову ідеологію та правову психологію. Обидва шари мають складний, комплексний характер. У психіці конкретного індивіда, який здійснює самоспостереження, компоненти цих рівнів тісно переплетені – у «чистому» вигляді вони існують лише в науково-теоретичній свідомості.

Дослідники слушно зауважують, що правова ідеологія зазвичай спонтанно не виникає – вона є продуктом філософської та науково-теоретичної свідомості і має систематизований характер. Компоненти правової ідеології – уявлення, погляди, переконання, концепції, теорії правового змісту, виробляються фахівцями і засвоюються населенням у процесі правової освіти та самоосвіти. Для правової ідеології притаманне осмислення права як цілісного соціального феномена, а не лише окремих його проявів.

До структурно простіших компонентів правової ідеології можна віднести правові уявлення. Проте й вони є складним психосоціальним явищем, яке визначається комплексом історичних, державно-інституційних, світоглядних і особистісних детермінант. Правові уявлення, так само як і правові переконання, оцінки та ставлення, не є суто раціональними явищами – вони мають змішаний раціонально-емоційний характер.

Л. Петражицький, інтроспективно вивчаючи правові уявлення як різновид «етичних переживань-уявлень», побудував таку «схему інтелектуального складу права» (правосвідомості): 1) об'єктні уявлення – уявлення: а) об'єктів обов'язків, обов'язкових дій і б) об'єктів прав; 2) суб'єктні уявлення – уявлення: а) суб'єктів обов'язків і б) суб'єктів прав; 3) уявлення релевантних, юридичних фактів; 4) уявлення нормативних фактів. Наведену схему вчений вважав повною, вичерпною, в тому розумінні, що всі уявлення («інтелектуальні складові частини»), які «зустрічаються» у правових переживаннях, можна підвести під зазначені «рубрики»⁹.

Правова психологія є складнішим за структурою і механізмом функціонування шаром правосвідомості, що значно важче піддається самопізнанню. Вона, з погляду науковців, складається з почуттів, емоцій, настроїв, оцінок людей щодо феноменів правової реальності. Серед її складових дослідники називають також ілюзії, волю, фантазії, уяву, совість, інтуїцію, навик, звички, масові психологічні стереотипи юридичної поведінки тощо. Вважається, що правова психологія пов'язана передусім з безпосереднім емоційним (чуттєвим) відображенням правової дійсності; відповідає емпіричному, буденному рівню суспільної свідомості; суттєво впливає на характер і спрямованість правової поведінки особи; формується в результаті повсякденної людської практики, є «практичною правосвідомістю»; являє собою свого роду стихійний, «несистематизований» шар правової свідомості, який виражений в окремих психологічних реакціях людини на юридичні явища.

Одиницею правової психології (а з певного погляду □ і правосвідомості загалом) можна вважати психічне переживання. В. Дільтей був першим, хто надав слову «переживання» функцію поняття у філософії та

психології. Згодом воно стало одним із ключових понять феноменології та герменевтики, завдяки впливу яких набуло статусу одного з центральних понять сучасної філософії та психології. О. Улановський зауважує, що поняття «переживання» і у вихідному своєму значенні, і в подальшому науковому розвитку виявляється тісно переплетеним з поняттями «життя» і «свідомість». Свідомість – це потік переживань. А саме життя є те, що маніфестується в переживанні¹⁰.

У феноменології переживання є широкою назвою всякого виду досвіду, який є предметним, що володіє змістом, який в тій чи іншій формі представлений у свідомості і який ми ідентифікуємо як пов'язаний з нашим «я». Це щось схоплене у відчутті, сприйнятті, спогаді, бажанні і т. д. в тому вигляді, в якому ми відчували, сприймали, згадували, бажали і т. д. Вивчення структури переживання традиційно є однією з центральних тем феноменологічних досліджень. З погляду О. Улановського, в будь-якому переживанні ми можемо знайти: 1) феноменальний предмет переживання; 2) смисли – те, що ми уявляємо, про цей предмет (предикати, змістовні визначення предмета); 3) спосіб покладання буття предмета (як достовірного, вірогідного, сумнівного, бажаного і т. д.); 4) акти, в яких нам даний цей предмет у певний момент часу (у сприйнятті, судженні, фантазії, радості і т. д.) і в яких формується смисл предмета; 5) «я» як тотожний полюс переживань¹¹.

Одним із перших учених-правників, хто визначив правові емоції (переживання) як основу права, був Л. Петражицький. Емоції («імпульси») він вважав головними і керівними психічними чинниками пристосування людини до умов життя. Вищий клас емоцій учений називав емоціями обов'язку, або етичними емоціями, а відповідні нормативні емоційно-інтелектуальні психічні стани – етичними переживаннями (етичною свідомістю). Л. Петражицький вказував на таку закономірність: чим інтенсивнішою є імперативно-атрибутивна (тобто правова) емоція, чим сильнішим є «містично-авторитетний характер атрибуції», чим «святішим» видається людині її право, тим сильнішою є мотивація до відповідної правової поведінки. Дослідник розрізняв активну правову мотивацію, що виходить з усвідомлення людиною свого права – обов'язку іншого, та пасивну, яка виходить з усвідомлення лише свого обов'язку¹².

Сучасна теорія права оперує насамперед поняттями «правові емоції» та «правові почуття». Правові почуття виникають з приводу права, нормативного акта, правотворчої, правозастосовної, правоохоронної, іншої юридичної діяльності державних органів, а також правопорушень, злочинності тощо. Дослідники розрізняють правові почуття відповідальності, справедливості, свободи, незалежності та інші, а також почуття права як такого, законності юридичних прав і обов'язків¹³.

Трактування когнітивної природи правових почуттів варіюється від визнання їх ірраціональним феноменом – до розуміння як цілком раціональних явищ. Останнє притаманне марксисту, прибічнику якого тлумачили будь-які почуття як такі, що існують на базі понять, ідей, уявлень про право, тобто розумні, усвідомлені правові переживання. Сучасні автори зазвичай віддають належне нераціональній сфері правової психіки.

До структурних елементів правової свідомості дослідники відносять також правову волю, наявність якої передбачає цілеспрямоване й свідоме здійснення суб'єктом обраної ним форми правової поведінки. Правова воля у вимірі правових цінностей може мати як позитивну, так і негативну спрямованість¹⁴.

Функціонування правосвідомості, здійснення нею нормативно-регулятивного впливу на людську поведінку забезпечується взаємозв'язками і взаємодією її когнітивного, оціночного та регулятивного компонентів. Вузловим моментом, свого роду ядром механізму такої взаємодії, можна вважати правові цінності та ціннісні орієнтації. Науково-психологічне розуміння цінності пов'язане з мотивацією: цінність постає як єдність двох форм мотивації – установки як стійкого очікування (передчуття) і орієнтації як стратегічної мотивації (схильності)¹⁵. На основі цінностей формуються і функціонують ціннісні орієнтації особистості.

Оцінювання правових явищ здійснюється згідно з системою вироблених правосвідомістю критеріїв. Фундаментальними критеріями правового оцінювання є ідея права, що зводиться до принципів справедливості, та правові смисли. Стійкі, повторювані, необхідні відносини між смислами називають аксіомами правосвідомості¹⁶.

Розгляд компонентів правосвідомості в духовному вимірі людського життя зумовлює введення до наукового обігу поняття «правова совість». Почуття совісті в праві проявляється як постійна спрямованість суб'єкта на наближення об'єктивного права, його іманентної відповідності вимогам трансцендентального, ідеального права. Таке відчуття завжди націлене на відтворення гармонійно цілісних юридичних цінностей «совісного» права¹⁷.

Як зазначено вище, такі елементи психологічного механізму регуляції правової поведінки суб'єкта, як цінність, особистісний смисл, мотив і настанова, нерозривно пов'язані між собою. У процесі осмислення й оцінювання особою правових явищ на підставі правових знань і власного досвіду формуються оціночні судження (міркування), які є інтелектуально-емоційними за своїм характером. Проте наявність правових знань, поглядів, уявлень і оціночних суджень не свідчить про готовність особи до поведінкової реакції – практичних правових дій (бездіяльності).

Регулятивна функція правової свідомості реалізується насамперед завдяки правовим настановам, які синтезують у собі вплив інших компонентів правосвідомості та відображають готовність (схильність) особи до певної правової поведінки. Разом з тим, не слід забувати, що настанови впливають і на схильність особи до набуття певних правових знань та оцінки правових явищ, тобто є важливим чинником як регулятивної, так і когнітивної (пізнавальної) та ціннісної функцій правосвідомості. Отже, правова настанова – це готов-

ність (схильність) особи певним чином проявляти фізичну або психічну активність у світі правових явищ. Сукупність домінуючих правових настанов особи утворює її ціннісно-правові орієнтації, які визначають зміст, способи та інші характеристики її правової поведінки.

Правові настанови як складні інтелектуально-емоційно-вольові утворення важко піддаються раціональному пізнанню. Вони вкорінені у несвідомій сфері людської психіки, що споріднює їх з правовою інтуїцією. Інтуїтивні осягнення, здогади, прозріння, миттєві інсайти правового змісту є невід'ємними явищами людської психіки. Правова інтуїція присутня в тому чи іншому прояві в усіх сферах правової реальності. Тож не можна вважати позбавленими вагомих підстав погляди Л. Петражицького щодо поділу права на інтуїтивне та позитивне, які з урахуванням витончення (розмивання) «кордонів» між онтологією та гносеологією права в умовах посткласики набувають особливої актуальності.

Вчення Л. Петражицького про інтуїтивне право, його власний досвід самоспостереження правових психічних явищ і висновок про те, що переважна більшість правових переживань є непомітними, неусвідомлюваними для пересічного індивіда¹⁸, створюють методологічні та методичні (у тому числі психотехнічні) підвалини для вивчення несвідомої сфери правової психіки.

Значний внесок у наукову розробку таких підвалин зробили представники аналітичної психології юнгіанського напрямку, які розглядають психіку як енергетичну систему компонентів свідомого та несвідомого рівнів, що здатна до саморегуляції саме як цілісне утворення. Структурний (вертикальний) зріз психіки в юнгіанській моделі, даючи загальну схему психічного апарату, включає такі три рівні: 1) свідоме, 2) індивідуальне несвідоме, 3) колективне несвідоме, що ґрунтується на так званих «архетипах»¹⁹. До структури об'єкта правового самопізнання належить низка елементів усіх трьох рівнів.

Колективне несвідоме в певному розумінні «створює» і наповнює глибинним змістом реальність, у якій живе людина, структурує її життєвий час і простір. У такому контексті поза впливом архетипів не може перебувати і правова реальність, безпосередніми джерелами якої виступають правовий менталітет і правосвідомість. Дослідження взаємозв'язку та взаємодії зазначених феноменів – одне із найскладніших завдань сучасної юридичної науки. Традиційне науково-юридичне бачення чинників формування індивідуальної правосвідомості характеризується дистанціюванням від її глибинних психічних детермінант.

Таким чином, осмислюючи теоретичний доробок ряду вчених стосовно структури правосвідомості, слід констатувати множинність існуючих підходів, що ґрунтуються на різних світоглядних засадах і реалізуються у різних парадигмальних площинах. Уявлення кожного дослідника щодо складу власної правосвідомості детермінуються не лише соціально, але й екзистенційно. У контексті практичних завдань правового самопізнання очевидно, що кожен його суб'єкт має побудувати (чи обрати з представлених у науковій літературі) органічну для власного світогляду модель структури правосвідомості, яка обов'язково зазнаватиме змін, якщо процес пізнання себе буде відбуватися реально.

¹ Волковицька Н. Поняття правової свідомості та її структури: теоретичні і методологічні проблеми дослідження / Н. Волковицька // Юридична Україна. – 2010. – № 2. – С. 33.

² Андреев Д. В. Етносоціокультурні чинники формування національної правосвідомості (на прикладі судової системи Запорозької Січі XVII–XVIII століть): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Д. В. Андреев. – К., 2003. – С. 9.

³ Общественное сознание и его формы / Предисл. и общ. ред. В. И. Толстых. – М.: Политиздат, 1986. – С. 119.

⁴ Бачинин В. А. Философия права и преступления / В. А. Бачинин. – Х.: Фолио, 1999. – С. 266.

⁵ Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: Теорія та реальність: монографія / М. М. Цимбалюк. – К.: Атіка, 2008. – С. 72.

⁶ Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Х.: Право, 2008. – С. 90.

⁷ Скаун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скаун; пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – С. 462–464.

⁸ Цимбалюк М. М. Вказана праця. – С. 68, 74.

⁹ Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л. И. Петражицкий. – Изд. 2-е., испр. и доп. – Т. 1. – СПб., 1909. – С. 77.

¹⁰ Улановский А. М. Феноменология в психологии и психотерапии: прояснение неотчетливых переживаний / А. М. Улановский // Московский психотерапевтический журнал. – 2009. – № 2. – С. 29.

¹¹ Там само. – С. 31–32.

¹² Петражицкий Л. И. Вказана праця. – С. 3, 30–31, 146.

¹³ Соколов Н. Я. Профессиональное сознание юристов / Н. Я. Соколов; отв. ред. Е. А. Лукашева. – М.: Наука, 1988. – С. 19.

¹⁴ Калиновський Ю. Ю. Вказана праця. – С. 82.

¹⁵ Малахов В. Міф про правові цінності / В. Малахов // Право України. – 2011. – № 8. – С. 181.

¹⁶ Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. – Х.: Право, 2002. – С. 187, 272–274.

¹⁷ Калиновський Ю. Ю. Вказана праця. – С. 77.

¹⁸ Петражицкий Л. И. Вказана праця. – С. 3–4.

¹⁹ Юнг К. Г. Либидо, его метаморфозы и символы / К. Г. Юнг; под. общ. ред. Белкина А. И., Решетникова М. М. – СПб.: Восточно-Европейский ин-т психоанализа, 1994. – С. 136.

Резюме

Гладкий С. О. **Склад правосвідомості у контексті правового самопізнання.**

У статті розглядається одна з ключових проблем теорії правосвідомості, що пов'язана з множинністю підходів до структуривання цього психічного утворення. Головна спрямованість авторського підходу до вирішення зазначеної проблеми полягає не в побудові оригінальної теоретичної моделі індивідуальної правової свідомості чи пошуку найкоректніших логічних засад класифікації її компонентів, а в з'ясуванні придатності теоретичного доробку сучасних учених для практичного правового самопізнання.

Ключові слова: правосвідомість, правове самопізнання, права самосвідомість, права психіка, несвідоме, права реальність.

Резюме

Гладкий С. А. **Состав правосознания в контексте правового самопознания.**

В статье рассматривается одна из ключевых проблем теории правосознания, которая связана с множественностью подходов к структурированию этого психического образования. Главная направленность авторского подхода к решению указанной проблемы состоит не в построении оригинальной теоретической модели индивидуального правового сознания или поиске корректных логических оснований классификации его компонентов, а в выяснении пригодности теоретических построений современных ученых для практического правового самопознания.

Ключевые слова: правосознание, правовое самопознание, правовое самосознание, правовая психика, бессознательное, правовая реальность.

Summary

Gladkyi S. **Composition of legal consciousness in the context of legal self-knowledge.**

This article discusses one of the key problems in the theory of legal consciousness. This problem is related to the multiplicity of approaches to the structuring of legal consciousness. The author does not seek to create an original theoretical model of individual legal consciousness or find the correct logical bases of classification of its components. Main focus of the author's approach to solving this problem is to determine the suitability of the theoretical constructs of modern scholars for practical legal self-knowledge.

Key words: legal consciousness, legal self-knowledge, legal mind, the unconscious, the legal reality.

Отримано 9.04.2014

УДК 340.12

А. М. БЕРНЮКОВ

Анатолій Миколайович Бернюков, кандидат юридичних наук, доцент Хмельницького інституту соціальних технологій ВМУРОЛ «Україна»

ОНТОЛОГІЯ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Усе більше залучення української філософії права до західноєвропейського мислення актуалізує в нашій країні дослідження, пов'язані із з'ясуванням істинного змісту права. При цьому, спостерігаючи останнім часом позитивні зрушення у вітчизняній науці щодо заповнення вакууму знань з даного питання, разом з тим доводиться констатувати, що аналіз наукової розробки цієї теми свідчить про наявність великого масиву недостатньо висвітлених її проблем. Більшість публікацій з означеної проблематики характеризуються відсутністю якісного методологічного підходу, зокрема з позиції системності. У цьому сенсі варто зазначити в позитивному плані лише деякі роботи¹. Зважаючи на такий стан справ та враховуючи те, що право є наріжним каменем усіх юридичних парадигм, одним із нагальних завдань в Україні нині постає дослідження права з позиції онтологічної методології.

Створення соціальної реальності та подальше вивчення її змісту ознаменувалося відкриттям своєї «чорної» скрині, сформованої Онтичною абсолютністю, яка чекала часу свого розкриття вже з самого початку народження Людини розумної. На її дні ми побачили одну із типових буттєвих найзагадковіших невідомостей – проблему права, що притаївшись дивилася на нас із потаємною посмішкою Мони Лізи всієї глибиною своєї таємничості. З цих пір над розгадкою цієї сутності людина буттєво-приречено б'ється в муках свого історичного мислення. На перший погляд, простота правового явища насправді обернулася надглибинним та незвіданим гносеологічним змістом.

Людський дух, за своєю природою та місцем, де він народився і звідки прийшов, існував, володіючи абсолютною свободою. Однак, опинившись в реальному світі, душа одразу була одягнута у фізичне тіло як матеріальну умову життя у даному суцтоті. Таким чином, ставши вразливою через постійну потенційну можливість втрати своєї тілесної оболонки, духовна екзистенція мала миритися з природними обмеження-